
Magda SIMIN

OD ZATVORA DO LOGORA

Magda Bošan Simin je rođena u Senti 27. februara 1922. od oca dr Aleksandra Bošana i majke Paule, rođene Šrajer. Otac je bio prvo sudija u Subotici, zatim advokat u raznim mestima Bačke. Spadao je među one pravnike koji su branili sirotinju i pravednu stvar, pa je od vlasti bio proganjan. Stalno se selio iz grada u grad, iz sela u selo. Na kraju je stradao u Čuruškoj raciji, januara 1942. godine. Mati Paula je bila domaćica, rodila je troje dece, kćer Magdu i sinove Đorda i Pavla. Deportovana je u Aušvic zajedno sa

sinovima. Stariji sin Đorde je preživeo rat, a ona je, zajedno sa mladim sinom Pavlom, stradala u Aušvicu.

Magda Simin je jedan od osnivača Radio-Novog Sada i dugogodišnji urednik i glavni urednik te radio-stanice, u kojoj je radila sve do penzionisanja 1980. godine. Obavljala je mnoge društvene funkcije i u više navrata bila birana u najviše državne organe. Objavila je desetak knjiga koje je svrstavaju među poznate stvaraoce u literaturi i publicistici.

Iz braka sa Živkom Siminom ima sina Nebojšu, kćerku Nevenu i troje unučadi.

Umrla je jula 2004. godine.

Uhapšena sam 27. septembra 1941. godine u Čurugu, gde je tada živela moja porodica, i to kao član Narodnooslobodilačkog pokreta.

Prethodnih godina, uz aktivnost u naprednom đaćkom, zatim student-skom pokretu, učestvovala sam u Novom Sadu i u organizaciji Hašomer hacaira. Bila sam član kružoka-kvuca, kojom je rukovodila Cipora Vera (Nada?) Levinger. Pohadala sam tada peti i šesti razred gimnazije. U tim godinama, 1937–38, ken je u Novom Sadu bio veoma živ. Tu su se, uz stalno druženje i učenje po kružocima, odvijale razne društvene aktivnosti i igre, šah, ping-pong i drugo. Od ranog proleća do kasne jeseni odlazili smo na izlete na Frušku goru. Odlazilo se i na hahšaru, ali ja tamo nisam bila. Februara 1941. godine Cipora i njen suprug Jakov Levinger Ben Mihael, sa većom grupom omladinaca uspeli su da se ise-le u Palestinu i da tamo budu među osnivačima kibuca Gat. Ja sam se opredelila za antifašističku borbu u Jugoslaviji. Mnogi omladinci iz no- vosadskog i subotičkog kena, kao i iz organizacija drugih gradova u Voj- vodini opredelili su se isto tako, delom zbog toga što više nisu imali pri- like da se ise-le u Palestinu, bilo stoga što su smatrali da im je Jugoslavi- ja otadžbina, te da im je dužnost da se bore protiv fašističke najezde.

Kada je Hitlerova armada napala Čehoslovačku, mnogi Česi, već poznati antifašisti, bežali su zajedno sa svojim porodicama i povlačili se pred nemačkim trupama prema istoku. Među njima su bili i aktivni ofi- ciri i civili. Veliki transport je išao vozom prvo prema istoku, zatim je skrenuo na jug, tako da je kroz Rumuniju stigao na jugoslovensku gr-anicu i prešao je blizu Kikinde. Stanovala sam tada u Kikindi kod mog strica Jakoba Bošana, izvrsnog matematičara i astronoma koji je kasni- je, pod okupacijom, stradao sa celom svojom porodicom. Pohadala sam sedmi razred gimnazije. Mesne ilegalne organizacije Komunističke partije Jugoslavije i Saveza komunističke omladine organizovale su ta- da masovni, svečani doček na železničkoj stanici u Kikindi. Takav do- ček im je priređen i dan-dva kasnije u Subotici. Sve se to nije moglo obaviti tajno, pa se o dočeku govorilo u celom gradu. Nama, đacima ki- kindske gimnazije, bilo je unapred zabranjeno da učestvujemo u doče- ku. Pismena naredba i zabrana veoma konzervativnog direktora gimna- zije pročitana je u svim razredima naše škole. Međutim, velika grupa đaka iz viših razreda izašla je na stanicu i izmešala se sa građanima. I ne samo to! Mi smo organizovali i deobu hrane tim izbeglicama. Bilo je tu i toplog mleka za decu i toplog čaja i sendviča. Nas nekoliko devojaka prenosile smo hranu i delile je u vagonima. Na traženje umornih putni- ka, donele smo i tople vode da operu ruke i umiju decu. Mnogi su izašli iz kupea pa se zaorila i zajednička pesma. Uzvikivana je parola: „Češka

budet!“ Bila je to veličanstvena manifestacija u kojoj su učestvovali i seljaci i seljanke iz obližnjih mesta, noseći velike korpe hrane.

Direktor naše gimnazije je, posle tog događaja, izjavio da organizatore ove manifestacije neće propustiti kroz maturu. Tako sam sledeće godine uhapšena sa velikom grupom daka osmog razreda, i to mesec dana pred maturu. No, prilikom kućnog pretresa, kod većine uhapšenih, policija nije našla nikakav kompromitujući materijal, te su istog dana saslušani i pušteni. Kod mene u stanu i kod dva moja druga našli su neke sitnice, knjige koje u stvari nisu bile zabranjene, pa su nas troje zadržali u kikindskoj buvari na detaljnijem „ispitivanju“, ali su nas posle nedelju dana takode pustili. Na insistiranje pomenutog direktora, isključeni smo iz gimnazije s pravom polaganja privatnih ispita. Ministarstvo prosvete je odredilo da ja polažem pred profesorskom komisijom subotičke gimnazije, a moja dva druga pred komisijom u Petrogradu, i u Vršcu. Bili smo dobri, čak odlični učenici, pa smo položili taj veoma teški razredni i maturski ispit.

*MAGDA SIMIN-BOŠAN iz mladih
dana u Subotici*

Hapšena sam dakle, u prvoj godini okupacije po drugi put, i to u Čurugu, gde sam takode učestvovala u radu Narodnooslobodilačkog pokreta. Nisam hapšena kao Jevrejka. Pa ipak, moj ratni i životni put obeležila je i jevrejska sudbina. Počelo je to s jeseni 1940. godine, kada sam htela da se upišem na Tehnički fakultet u Beogradu (na mašinski odsek).

Ispunila sam sve formulare, kupila indeks. Mislila sam da sam se upisala; no moj indeks nije nikada overen. U međuvremenu stupio je na snagu prvi antisemitski zakon u Jugoslaviji, Numerus clausus. U srednje škole i na fakultete moglo se upisati svega 0,5% novih studenata Jevreja, pošto je broj Je-

vreja u Jugoslaviji, u odnosu na ostalo stanovništvo, iznosio toliko procenata. Bilo je nešto upisanih, ali ja nisam primljena. Ostala sam da radim na poslovima ilegalnog pokreta u Beogradu i Pančevu. Neposred-

no pred okupaciju vratila sam se kući u Čurug, a zatim prebacila na ilegalni rad u Suboticu. Ipak sam uhapšena u Čurugu, prilikom kratkog boravka u roditeljskoj kući. Sprovedena sam u Centar za kontraobaveštajnu službu okupatora, u tada već zloglasnu „Žutu kuću“, u Subotici.

Predratna policija stavila se u službu okupatora. Predala je kompletne liste pre rata hapšenih komunista, vođa radničkog pokreta, pa čak i liste štrajkača-sindikalista. Kad sam stigla u „Žutu kuću“, tu je već bilo preko stotinu uhapšenika. U njoj su mučeni i stari prekaljeni borci i oni koji su izvršili najnovije akcije sabotaze, posipali eksere po drumovima, sipali šećer u neprijateljska vozila, palili stogove žita da bi neprijatelj što manje dobio od bogate letine, oni koji su štampali i delili letke i drugi ilegalni politički materijal, koji su skupljali oružje za predstojeći ustanak, itd. Tukli su dva puta dnevno, veoma sistematski i svirepo, pa tako i mene. Mučili su me oko nedelju dana.

Ljude, razapete na klupi, tukli su po tabanima i po telu; muškarce su udarali po polnim organima, navlačili im kese rena na glavu, pretili da će ih oslepeti, itd. Jevreje, ugledne ljude, naročito su svirepo mučili. Tako su na primer, dr Adolfa Singera, lekara, ranjenog i iznemoglog, na kraju doslovno vukli kroz sve prostorije jer više nije mogao da stane na noge. Razbili su mu i naočari, pa su ga kasnije, na gubilište, morali nositi.

I moje telo je bilo plavo i crno, otvrdlo kao kamen, noge ranjave.

Kasnije, pred prekim sudom, zatim pred vojnim sudom u Subotici, okupator se naročito strogo i surovo odnosio prema Jevrejima, članovima NOP-a. Od 18 obešenih boraca u novembru 1941. nesrazmerno je više bilo Jevreja nego što je njihovo učešće u pokretu severne Bačke. Vojni sud u Subotici je s proleća sledeće godine isto tako postupao pa je Jolanka Hajman, doktor hemije, osuđena na pet godina teške robije zbog održanog predavanja na kursu prve pomoći. Isto tako i Boriška Malušev, vlasnica krojačkog salona u Subotici. Drugi su za iste ili slične „krivice“ dobili mnogo manje, što je bilo značajno jer su oslobođene pre deportacije političkih zatvorenika iz Mađarske u nemačke logore smrti. (Deportacije zatvorenika su sprovedene oktobra-novembra 1944. godine) Ja sam dobila 13 godina strogog zatvora. Agenti kontraobaveštajne službe i sudije okupatora hteli su da predstave pred javnošću tadašnje Mađarske da su tu, u okupiranoj Bačkoj, vršljali i na bunt podsticali samo Jevreji i Srbi.

Nakon isledenja u „Žutoj kući“, celu grupu žena, nas dvadeset i četiri – prebacili su u sudski zatvor u Subotici. Tako su postupili i sa našim drugovima, muškarcima. No, pošto smo osuđeni na strogi zatvor,

sve nas, koji smo dobili više od godinu dana, prebacili su dalje, u stroge vojne zatvore u Mađarskoj. Nas deset žena, oktobra 1942. godine, sproveli su u ženski zatvor Marijanostra (Márianosztra), koji su nadzirale opatice. Zatvor se nalazio severno od Pešte. Tu su sprovedene i druge političke osuđenice iz Bačke koje su do tada robovale u peštanskom zatvoru Konti (Konti), u segedinskom zatvoru Čilag (Csillag) i u novosadskom sudskom zatvoru. Tu su smeštene i političke osuđenice iz Mađarske, članice tamošnjeg pokreta otpora i Partije mira.

Kada je, marta 1944. godine, Hitlerova armada okupirala i njima savezničku Mađarsku, upravi zatvora došlo je iz Pešte naređenje da za nas, Jevrejke, političke zatvorenice, naprave u zatvoru geto. Znači, u samom zatvoru – zatvor! Sa posebnom hranom i posebnom šetnjom. Sve dotle bile smo zajedno sa ostalim drugaricama bez obzira na veroispovest. Doduše, u samicama, ali na istom spratu zatvorskog krila, sa mogućnošću da se svakodnevno vidamo na šetnji, a nedeljom, ponekad, na priredbi. Sad su nas izdvojili na posebnom spratu s namerom da nas odmah predaju Nemcima i deportuju u logore smrti. Nas Jevrejki bilo je tada na okupu 15 iz Jugoslavije i oko 50 iz same Mađarske, mahom iz Pešte. Međutim, Hortijeva vlada je odugovlačila sa izručenjem političkih osuđenika, a svojih građana SS trupama, tako da smo u Nostri ostale sve do leta 1944. godine. Tada su nas prebacili u jedan peštanski zatvor zvaní Djijte-foghaz (Gyüejtöefogház). U mom romanu „Dok višnje procvetaju“, taj događaj je ovako opisan:

„... stiže naređenje časnim sestrama da nas sprema za transport. Bićemo predate Nemcima. To se zna.

22. juni 1944...

Mi smo postrojene na dvorištu, nas petnaest Jugoslovenki i oko 50 Jevrejki iz Mađarske.

Časne sestre plaču. Iskreno. I zamenica upravnice, ta lepa, sredovečna žena koja je u dugom bavljenju sa političkim osuđenicama znatno omekšala, takođe briše suze. I kriminalke plaču i dugo nam mašu. Gore u samicama se ori neodoljiva pesma „Budi se istok i zapad...“, pesma se u burnim talasima širi oko starinskog zatvora i bodri nas. Zahvalne smo našim drugaricama, ali misli već jure napred: šta nas čeka? Sovjetska armija nalazi se na prilazima Karpata a mi krećemo u nepoznatom pravcu, u susret nemačkim logorima smrti.“

Stigle smo tada u peštanski zatvor, u predgrađu Kebanja (Köbnya). Hortijeva vlast je još uvek otezala sa izručenjem preostalih Jevreja Nemcima, jer je tada već počela tajne pregovore sa Sovjetima o separatnom miru. Tako smo mi i one osuđenice Jevrejke koje su stalno stizale posle novih hapšenja u Bačkoj, doživele i snažno bombardovanje Budimpešte. Prilikom bombardovanja, stražarke su nas zaključavale u samicama duplom bravom, a same su se povlačile u bunkere. No, mi smo bile ubeđene da saveznički piloti na svojim kartama imaju tačno ucrtane zatvore i logore i da nas neće bombardovati. Pele smo se na visoke prozore i posmatrale velike vatre u predgrađu velegrada, pošto su goreli rezervoari za naftu. Tako je bilo do 15. oktobra 1944. godine. Tada je krajnje desničarska partija strelastih krstova preuzela vlast u Mađarskoj. Nova vlada je odlučila da sve političke zatvorenike izruči Nemcima, ne samo Jevreje već i hrišćane. Krenuli su transporti iz svih zatvora u mađarskoj prema zapadu, prema granici. U marvenim vagonima, zbijeni Jevreji, Mađari, Srbi, Ukrajinci... Ljude su prvo prebacili u vojnu tvrđavu Komarom (Komárom), na tromeđi Mađarske, Austrije i Čehoslovačke. Tu su ih predali oficirima SS-a koji su ih sproveli dalje u nemačke logore smrti. Ja sam sa velikom grupom žena stigla prvo u Dahau (Dachau), odnosno u područni logor Alah (Allach); zatim, posle dve nedelje, transportovane smo dalje u logor Bergen-Belzen, pa deo nas još dalje u Falersleben i Salcededel na Elbi, gde smo kasnije i oslobođene od strane američke vojske.

Mi smo u svim zatvorima u Mađarskoj stvarali čvrste zajednice za uzajamno ispomaganje. Zajednica je bila dužna da štiti i brani svakog svog člana. Unutar zajednice se delila hrana koja je dobijana u paketima od naših kuća, da bi se fizička snaga i kondicija svakog pojedinca po mogućnosti održala. Delili smo ne samo hranu već i dobijeni veš. Tu se razvijao politički život, koji je održavao dobro raspoloženje, osećaj pripadnosti zajednici, veru u pobedu. Ko je ikada bio u zatvoru zna kako su to važni faktori opstanka. U podzemnom zatvoru tvrđave Komarom, pred transport za Nemačku, u zajednici je ponovo izvršena stroga i pravedna podela veša i odela da bi, u predstojećoj zimi, u surovim okolnostima nemačkih logora, svako imao na sebi nečeg toplog. Od naših kuća se više ništa nije moglo dobiti, bile smo sasvim odsečene od svojih roditelja i rodbine. Jevrejskih porodica više nije bilo.

U logorima smo se uzajamno čuvale, dobrom organizacijom postizale da svaka od nas dobije makar i taj bedni obrok od kuvane stočne repe, koji se delio. U logorima je već vladao haos.

„Logorašima (ima ih na desetine hiljada) se ne deli ručak u porcije. Svaka baraka dobije svoje kante s repom i deli je kako zna.

Ali, logoraši Bergen-Belzena nisu više ljudi, oni ne znaju da dele repu! Kante obično ne stignu do barake... Logorom krstare bića divljeg izraza lica, s jednom jedinom mišlju: da ugrabe, ukradu nešto više od zvaničnog sledovanja. Čopori divljih žena napadaju kante s repom na mestu gde ih kuvari dele. Tu, na kraju našeg reda baraka, svakog dana se redaju tuče. Nesrećne žene, lišene razuma, prevrću kante, ležu na zemlji oko lokvi prosute čorbuljine i halapljivo ližu. A tada stižu esesovke i bičevima tuku, šibaju do besvesti ... Mi smo odredile dežurstvo za žene koje će ići po kante i još isto toliko žena za ličnu gardu koja će ih pratiti i čuvati...“

Kasnije kad smo odvođene na rad, mi smo radile umesto bolesnih. Sredinom januara u logoru Bergen-Belzen, na jednom jutarnjem celapelu, odvojili su nas sto za rad, i to u fabrici oružja u Falersleбену (Fallersleben). Mi smo tamo nastojale da sabotiramo proizvodnju, pa smo u tome i uspevale, kao što su sve naše Bačvanke iz drugih grupa koje su stizale u Ravensbrik i odatle u razne fabrike oružja i municije, sabotirale rad, kvarile mašine... Izlagale smo se riziku da nas streljaju, ali to nisu učinili možda zbog toga što su i sami videli da je rat za njih izgubljen. Nas sto žena u Falersleбену izbacili su vrlo brzo iz fabrike i odredili da čistimo ruševine. To je bio veoma težak posao, ali nam je laknulo! Nismo morale da radimo na proizvodnji oružja! I tu na čišćenju ruševina zamenjivale smo bolesne jer je među nama bilo i plućnih i srčanih bolesnica. Sve su preživele rat, sve bolesne doveli smo kućama. Tako smo dovele kući i jednu Peštanku, Agicu, koja je imala čir u stomaku pa je bila pri kraju u veoma lošem stanju. Ona je nakon tri meseca po povratku u Peštu umrla u jednoj bolnici, svakako zbog neodgovarajuće nege.

Druge grupe naših žena koje su ostale u Bergen-Belzenu (Bergen-Belsen), u Ravensbriku (Ravensbrück) i drugim logorima, tako su se pazile i čuvale, sve dok nije počela da hara epidemija tifusa. Protiv te bolesti bile su nemoćne, a u logorima nije bilo nikakvog lečenja. Mlade i sredovečne žene su se nekako dizale iz jedne vrste tifusa, padale u drugu vrstu i ponovo pridizale i pazile međusobno; ali, starije žene, naročito seljanke, majke naših boraca, uglavnom su podlegle toj bolesti.

U mojoj grupi, još u Bergen-Belzenu, gde nas je bilo zajedno više od dvesta žena, desio se u životu zajednice jedan kritičan trenutak.

Kad smo po velikoj zimi došle u logor, više puta su nas odveli na „kupanje“. Komanda je valjda htela da odbrani logor od vašaka, od epidemije tifusa koja se tada tek nazirala, mada nismo donele sa sobom tu gamad. Bile smo još potpuno čiste. No, za vreme kupanja kapoi su bez pitanja sakupili i odneli sa klupa naš skinuti veš i odela u paru, radi dezinfekcije. Kad smo izašle ispod toplih tuševa, radosne što smo se okupale, pa još i glave oprale, oni su nas isterali na ledeni hodnik, da s tima stojimo gole i bose na kamenu hodnika i da čekamo, da nam se odela vrata i da se obučemo. Bilo je to zaista veliko iskušenje. S početka nije izgledalo tako strašno. Iz zagrejanih tela kuljala je svim porama topla para, kosa se pušila, iz usta je izbijao topao dah. Zatim, veoma brzo sve se ohladilo. I koža i meso, i kosti, krv u žilama se sledila, a telo kao da je izgubilo težinu, počelo je da nestaje, da se rastače.

Niko se više ne sme pomaći. Osećamo da će se sledeno već besteslesno telo raspasti od najmanjeg pokreta, od najmanjeg dodira, kao što se raspada u paramparčad staklenisana jabuka spuštена u tečan vazduh... Sve je nestalo. Ostale su samo užasnite oči postrojene duž betonskog hodnika pred kupatilom logora Bergen-Belzen.

Posle nekoliko takvih „kupanja“, žene su počele da kunjaju, da se razboljevaju i da leže po ceo dan na ležajevima. Osim, razume se, za vreme „cel-apela“. I tada je počelo šuškanje među starijim ženama. Treba istupiti pred logorskim vlastima, šaputale su zastrašene. Treba tražiti da Srпкиnje iz Jugoslavije odvoje od Jevrejki jer je ovaj logor namenjen Jevrejima! Tako su mislile. No, to nije bilo tačno. U logoru je bilo zatočenika iz svih krajeva i od svih nacija Evrope. Osim toga, i među nama je bilo Jevrejki iz Jugoslavije i Mađarske, i one bi verovatno bile odvojene i stradale bi. Jedna mlada devojka, Vida Stojkov iz Bečeja posebno me je upozorila na to šaputanje. U prvom momentu sam ostala bez daha. Kako mogu naše žene tako da misle, pitala sam se. No, posle dogovora sa najodgovornijima u zajednici, odlučile smo da stvarno istupimo pred komandantom logora. Ali ne sa takvim stavom. Tražićemo raport kod komandanta i zahtevati da nas kao političke osuđenike, borce Narodno-oslobodilačkog pokreta tretira kao ratne zarobljenike i da nam da jednu posebnu, zdraviju baraku, gde bi mogle da održavamo osnovnu higijenu.

Komandant logora je došao za vreme apela i bio veoma iznenađen našim drskim zahtevom koji je, istupivši pred postrojene logoraše, na dobrom nemačkom jeziku izgovorila naša drugarica Marta Husar, student medicine iz Novog Sada.

Ipak je popustio. Da bi sakrio slabost, digao je galamu protiv komunista. Tek posle tri dana odveli su nas u novoizgrađenu, zdravu i veliku baraku, koja nije bila vlažna i nije prokišnjavala. Nasred barake je stajala gvozdena peć koju smo mogle založiti, ako smo imale čime. Zatim dugačak sto i klupe. Sve je bilo svetlije i udobnije, pa nam je izgledalo da će se tako moći izdržati do kraja rata. No, uskoro zatim, nas mlade i snažnije odveli su na rad, a žene koje su ostale imale su da pretrpe epidemiju tifusa. Tu u Bergenu, usred epidemije, nije mogla opstati ni snažna zajednica, samo su se pojedine žene uzajamno pomagale, dok je u njima bilo daha.

Posle oslobođenja iz logora u Salcvedelu, čim sam se donekle oporavila, krenula sam kući sa velikom grupom naših drugarica. Putovale smo kroz Nemačku, Čehoslovačku i Mađarsku, nešto vozom a nešto pešice, pošto železničke šine, razrušene od strane Nemaca u povlačenju, još nisu bile dovedene u red. Stigle smo kući u Suboticu, 4. juna 1945. godine.

Na moju najveću radost, odmah tu, u gradu, zatekla sam svog brata Đorđa Bošana živog. Ali, samo njega.

Kao što sam već napomenula, moji roditelji su pred rat stanovali u Čurugu, selu kraj Tise. Tu je 1942. godine u januaru, za vreme zloglasne Čuruške racije, ubijen moj otac, advokat, dr Aleksandar Bošan. Bačen je sa ostalim žrtvama pod led Tise. U ovoj raciji je stradalo oko 2000 Srba i Jevreja, ali su na čudesan način moja mati i dva brata preživeli. Mati je tada prodala nameštaj iz našeg stana i skoro sve stvari, te se sa dva sina prebacila u Staru Moravicu, kod svojih roditelja. Ja sam tada već bila u zatvoru. Od zatvorskog stražara saznala sam za stradanje mog oca. Bila sam užasnuta, pa sam se i razbolela. Prošli su dani dok sam došla k sebi, ali se zapravo od te vesti nikad nisam potpuno oporavila. Mati i dva moja brata proveli su ratne godine u Staroj Moravici, sve do masovnih deportacija Jevreja iz Bačke. U međuvremenu je umro njen otac, a moj deda, veterinar Aleksandar Šrajer, a dva njena brata, moji ujaci, Imre i Ištvan su odvedeni na prisilan rad. Znači, početkom maja 1944. godine, deportovani su iz Moravice moja mati Paula Bošan, zvana Pirika, moja baka Tereza i dva moja brata Đorđe i Pavle. Pored njih, na seljačka kola su utovareni i deportovani žena i sin mog ujaka Mirka-Imrea, koji se tada nalazio daleko, na prisilnom radu. Oni su prvo odvedeni u novoformirani geto u Subotici, a odatle u logor u Baju (Baja), u južnoj Mađarskoj. Jednog jutra, za vreme cel-apela, tamo se pojavila grupa nemačkih oficira i izdvojila deset mladića koji

su znali neki zanat, među njima i mog brata Đorda. Uzeli su ih na prisilan rad u svoju jedinicu da im opravljaju sve, od radio-aparata do bicikala i da im pored toga svršavaju sve teže fizičke poslove. Tako su moji najbliži iz Moravice ostali u Baji još nekoliko dana, a zatim železnicom transportovani do Aušvica.

Mnogo me je u životu mučilo pitanje kako su stradali? Zamišljala sam: ako je ozloglašeni dr Mengele i hteo da izdvoji moju lepu i mladu majku za rad – imala je tada svega 41 godinu – ako ju je dakle iz reda pristiglih poslao desno, a malog, astmatičnog brata Pavla levo – on je imao nepunih 13 godina – sasvim je sigurno da moja mati nije htela da se razdvoji od svog sina! Ona ga je čvrsto držala za ruku, gledajući dr Mengeleu pravo u oči, a ovaj je tada, ciničan kakav je bio, svojim bičem sigurno pokazao i njoj da ide levo! Neka i ona pođe u smrt, zajedno sa sinom, šta je to za njega značilo! Ova mi se slika uporno nametala zbog toga što sam u široj porodici čula za slučaj da je jedna mlada žena, doduše zbnjena i izbezumljena, pustila dečju ruku i pošla desno, ostavljajući dete da ide levo!

Moj brat Đorde je bio na radu kod jedne pokretne nemačke jedinice i sa njom došao skoro do Aušvica. No, tada je već došlo do povlačenja nemačkih armada, a povlačila se i spomenuta jedinica Vermahta, koja je u okupiranoj Evropi izvršavala specijalne zadatke. Tako je jednom, već na teritoriji Čehoslovačke, njegova grupa od deset mladića saznala da će se dotična jedinica sutradan ujutro opet povući. Grupa se sakrila na jednom groblju, sačekala da se formacija Vermahta povuče i onda krenula pešice kući, u Jugoslaviju.

Tako je moj brat Đorde stigao kući pre mene. Pošto u Moravici nikog živog od svojih nije zatekao, došao je u Suboticu, da tamo bude pri ruci novoformiranim mesnim vlastima u obavljanju raznih poslova. Tamo sam ga i ja zatekla, 4. juna 1945. godine. Zajedno smo došli prvo u Moravicu, zatim u Novi Sad. On je u Novom Sadu završio 7. i 8. razred gimnazije, pošto za vreme okupacije nije imao pravo na školovanje pa je iz škole i izostao. Zatim je diplomirao na Prirodno-matematičkom fakultetu u Beogradu, na odseku fizike. U toj struci je tokom vremena stekao i veliki renome i doktorirao.

Jedini od rodbine sa mamine strane rat je preživeo moj stariji ujak Mirko-Imre Šrajer. On je pobegao sa prisilnog rada i pešice došao kući u Moravicu. Ni on nikog od svojih nije zatekao, te se dobrovoljno javio u Subotici u jednu jedinicu Narodnooslobodilačke vojske i s tom jedinicom je terao neprijatelja sve do Beča. Ubrzo posle završetka rata, on

se demobilisao i do kraja života radio u Moravici, zaduživši selo svojim znanjem i umenjem. Bio je 15 godina predsednik zemljoradničke zadruge u selu, zatim je osnovao fabriku tekstila i bio njen direktor.

Moja rodbina sa očeve strane takođe je stradala. Već sam napomenula da je očevo brat, Jakov Bošan, matematičar i astronom, koji je živio u Kikindi, stradao sa svojom porodicom, ženom i kćerkom još 1941. godine. Bili su deportovani sa kikindskim Jevrejima u Beograd i zatim likvidirani na jednom od beogradskih gubilišta. U životu je ostao očevo najstariji brat dr Samuel Bošan, advokat u Subotici i Bačkoj Topoli. On je imao dovoljno novaca da na vreme nabavi lažne papire i preživi krijući se u Budimpešti. Ostala su u životu i njegova dva sina: Ladislav Bošan, inženjer, koji je posle rata radio u Zagrebu, i Đorđe Bošan, koji je postao akademski slikar i docent Umetničke akademije u Beogradu. Očeve dve sestre, Berta i Aranka, na vreme su se, pre rata, iselile u Palestinu, dok su dve druge sestre, Rozika i Giza, stradale u logorima. Nikada nisam uspela da saznam u kojim logorima, da li u Austriji ili u Aušvicu. Stradale su i njihove porodice – muževi i brojna deca i unuci.

Posle povratka iz logora bilo je veoma teško suočiti se sa tolikom pogibijom porodice, kao i brojnih drugova i poznanika. Nastanila sam se sa bratom u Novom Sadu. Najduže sam radila kao urednik i glavni urednik Radio-Novog Sada. Bila sam među osnivačima tog radija, tu sam i penzionisana. No, u međuvremenu, radila sam i kao društveni radnik. Da spomenem samo neke dužnosti. Bila sam birani član prvog Gradskog odbora u Novom Sadu. Bila sam poslanik u Saveznoj narodnoj skupštini, u Kulturno-prosvetnom veću, u jednom mandatu. Bila sam član Saveta Srpskog narodnog pozorišta i član Glavnog odbora Sterijinog pozorja. Napisala sam desetak knjiga.

Udala sam se neposredno posle rata za Živka Simina, tehničara iz Srbobrana, koji je takođe prošao kalvariju zatvora i logora. On je bio zatočen u Mauthausenu, u Austriji. To je taj po zlu poznati logor, gde su logoraši na svojim ramenima nosili gromade kamena iz kamenoloma na Dunavu, pa uzbrdo do logora. Došao je kući bolestan i veoma slab. Jedva se oporavio, no umro je pre vremena od raka. Rodila sam dvoje dece: Nebojšu i Nevenu. Nebojša je završio za nastavnika fizike, a Nevena je na fakultetu završila srpsko-hrvatski jezik i književnost. Pored svojih redovnih dužnosti, oboje se bave literaturom. Pišu pesme i prozu. Od njih imam i tri unuka, koji su sada već odrasli ljudi.